

**O‘ZBEKISTON AHOLISI ORASIDA SIL KASALLIGINING TARQALGANLIGI,
KASALLANISHI, EPIDEMIOLOGIK XUSUSIYATLARI**

Fazildinova Yoqutoy

2-Farg‘ona tibbiyot kolleji o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Maqolada O‘zbekiston aholisi orasida sil kasalligining tarqalganligi, kasallanishi, epidemiologik xususiyatlari va oldini olish profi laktik chora-tadbirlari yoritilgan. Hozirda sil kasalligining tobora ko‘payib tarqalishi sog‘liqni saqlash tizimida jiddiy muammo bo‘lib qolmoqda. JSST ma‘lumotlariga qaraganda, yer yuzi aholisining uchdan bir qismi sil mikobakteriyasi bilan zararlangan, shulardan har yili 8-10 mln. bemor kasallanadi va 2,5-3 mln. odam kasallikdan o‘ladi. Sil bilan kasallanish va o‘limning ko‘payishida boshqa qashshoq davlatlardan kelayotgan aholi va OIV-infektsiyasining tarqalishi muhim ahamiyatga ega. Rivojlanayotgan va rivojlangan davlatlarda OITS bilan kasallanish zahirida silning rivojlanish davri tezlashmoqda. Sil dunyo miqyosida jiddiy va dolzarb tibbiy-ijtimoiy muammo sifatida saqlanib qolmoqda. O‘zbekistonda silga qarshi bir qator chora-tadbirlarning amalga oshirilishiga va xalqaro, chet el tashkilotlari tomonidan berilayotgan yordamlarga qaramasdan, bu kasallik bo‘yicha epidemiologik vaziyat og‘irligicha qolmoqda.*

Kalit so‘zlar: *sil, mikobakteriya, epidemiologiya, epidemiologik ko‘rsatkichlar, profilaktika.*

Muammoning dolzarbligi. Sil, dunyo miqyosida jiddiy va dolzarb tibbiy-ijtimoiy muammo sifatida saqlanib qolmoqda. Er yuzida sodir bo‘layotgan to‘fonlar, ekologik fojialar, qashshoqlik, ijtimoiy o‘zgarishlar sil kasalligining ko‘payib ketishiga va epidemiya holatiga aylanishiga olib kelmoqda. Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkilotining xabar berishicha, er yuzida taxminan 2,1 milliard odam sil bilan zararlangan. Shularning 10 foizida, hayoti davomida sil kasalligi yuzaga kelishi mumkin, bunda OITS katta ahamiyatga ega. Jahon ommaviy axborot vositalarining ta‘kidlashicha, silga qarshi kurashish olamshumul ahamiyatga ega. Shuni ham aytish kerakki, kasallik chegara bilmaydi. Mamlakatlar aholisi o‘rtasidagi aloqalarning rivojlanishi, ko‘chib yurishlar, qashshoqlik sababli rivojlangan mamlakatlarga sog‘lom odamlar qatorida, sil bemorlarining ham kirib borishlarini to‘xtatishning iloji yo‘q. O‘zbekistonda silga qarshi bir qator chora-tadbirlarning amalga oshirilishiga va xalqaro dasturlarga qaramasdan, sil bo‘yicha epidemiologik vaziyat og‘irligicha qolmoqda. Respublikamizda sil kasalligining tarqalishiga noqulay ekologik vaziyat, aholining ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli, aholi o‘rtasidagi migratsiya, shu jumladan, OIV-infektsiyasi va OITS bemorlar sonining ko‘payishi sabab bo‘lmoqda. Biroq, so‘nggi yillarda jadal va keng ko‘lamda profilaktik va epidemiyaga qarshi

tadbirlarning hamda DOTS strategiyasining tatbiq qilinishi natijasida kasallanish, o'lim ko'rsatkichlarining bir qadar barqarorlashishiga va kamayishiga erishildi. O'zbekistonda har yili qariyb

18-20 ming nafar kishi silning faol turlari bilan og'riydi va 2 mingdan ko'proq bemor vafot etadi. Silga qarshi barcha chora-tadbirlar davlat hisobidan bepul amalga oshiriladi. Bu og'ir dardga qarshi kurashish mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan keyin yangi bosqichga o'tdi. Bu sohadagi profi laktik, kompleks davolash, kuzatish ishlari respublika hukumatining diqqat e'tiborida turibdi.

XXI asrga kelib ham sil kasalligining tobora ko'payib tarqalishi sog'liqni saqlash tizimida jiddiy muammo bo'lib qolmoqda. JSST ma'lumotlariga qaraganda, er yuzi aholisining uchdan bir qismi sil mikobakteriyasi bilan zararlangan, shulardan har yili 8-10 mln. bemor kasallanadi va 2,5-3 mln. odam kasallikdan o'ladi. Sil kasalligi ko'pincha surunkali kechish xususiyatiga ega, u ayniqsa o'pkani, teri, ichak, buyrak, suyak, bo'g'imlar va boshqa a'zolari shikastlashi mumkin. JSST silning ijtimoiy-gigiyenik muammo ekanligini e'tiborga olib, bu infeksiyaning epidemiologiyasini chuqur o'rganish va uni bosqichma-bosqich tugatish bo'yicha dastur ishlab chiqqan. Bu dasturga muvofiq silga qarshi kurash chora-tadbirlarini har bir mamlakatdagi epidemiologik vaziyatdan kelib chiqqan holda, ilmiy tekshirish natijalariga asoslanib olib borish kerak. Dunyo bo'yicha 8,8 mln. silga chalingan bemorlar qayd qilinib, ularning

1,5 million nafari vafot etgan. Sil kasalligining dori vositalariga ko'p bardoshli shakliga chalingan bemorlar soni 450,0 mingga yaqin bo'lib, mazkur xastalik bemorlarning yashash muddatiga ta'sir ko'rsatadi va ular kasallikni yuqtirgandan keyin bir necha yil yashaydi. Shu sababli dori vositalariga bardoshli shakliga chalingan bemorlarning tarqalganlik darajasi uning qayd qilingan sonidan uch barobar yuqori bo'lib, dunyo bo'yicha ular sonining bir milliondan oshishi bashorat qilinmoqda .

Tadqiqot maqsadi . O'zbekiston Respublikasida sil kasalligining zamonaviy epidemiologik xususiyatlarini o'rganish.

Tadqiqot materiallari . O'zbekiston Respublikasi Sanitariya-epidemiologik osoyishtalik va jamoat salomatligi xizmatining sil bilan kasallanishi bo'yicha rasmiy hisobotlari. Sil kasalligi epidemik o'choqlarini epidemiologik tekshirish xaritalarining tahlili. Ushbu ilmiy ishning bajarilishida epidemiologik usuldan foydalanildi. Sil kasalligining epidemiologik xususiyatlari. Turli biologik turlari, ayniqsa odam va turli hayvonlar uchun patogenligini hisobga olib, sil mikobakteriyalarining 4 turi farqlanadi: M.tuberculosis, M.bovis, M.avium, M.microti. Mikobakteriyalarning tashqi muhit ta'siriga chidamliligi quyidagicha: ko'cha changida 10 kungacha, kitob varaqlarida 3 oygacha, suvda 150 kungacha, tarqoq yorug'likda 1-1,5 oy, quritilgan holda 1-1,5 yil, vakuumda muzlatilgan holda liofi lizatsiya qilingan

holda 30 yilgacha, ultrabinafsha nurlar ostida 2-3 daqiqa, biroq quyosh nuri bilan nurlantirilganda 1-1,5 soat, qaynatilganda 5 daqiqa, quruq issiqda 45 daqiqa, 3-5% li xlorli ohak eritmasida 5 soat, 1-2% xloramin eritmasi, faollangan ammoniy-sulfatda 3 soat, 10-20% li xlorli ohakda 2,5 soatda o'ladi. Kasallanish silning eng muhim epidemiologik ko'rsatkichi sanaladi. Dispanser tomonidan bir yil ichida, 100 ming aholiga nisbatan birinchi marta aniqlangan faol sil bo'lgan bemorlar kasallanish soni hisoblanadi. Umuman olganda, iqtisodiy rivojlangan davlatlarda sil bilan kasallanish tobora kamayib bormoqda, kamayish darajasi esa turlicha. Rivojlanayotgan mamlakatlarda esa, ushbu ko'rsatkich hali ham yuqori darajada saqlanmoqda. Shu boisdan ham sil hanuz muammo bo'lib turibdi. Tadqiqotchilarning ma'lumotlariga ko'ra, chet elga ketgan odamlar (migrantlar) orasida kasallanish ko'rsatkichi mahalliy aholiga qaraganda 15-60 marta ortiq bo'ladi. 1990 yil bilan solishtirilganda, barcha davlatlarda, jumladan, rivojlangan mamlakatlarda ham sil bilan kasallanish tobora ko'payib bormoqda va bu hamma uchun dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Buning asosiy sababi – ko'pchilik davlatlarda silga qarshi kurashish darajasi keyingi yillarda pasayib ketgan, shu bilan birga, aholining bir joydan boshqa yerga ko'chib yurishi, OIV infeksiyasining tahdidi ham katta ahamiyat kasb etadi. So'nggi yillarda OITS anchagina tarqalgan hududlarda sil bilan kasallanishning ko'payishga moyilligi qayd qilingan. Bu xastalikda hujayra immuniteti keskin darajada o'zgarib ketadi, bu esa, tuberkulin reaksiyalarining namoyon bo'lishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. OITS va sil bilan og'rikan bemorlar orasida 60 foiz hollarda o'pkadan boshqa a'zolar sili qayd qilinadi. Shuningdek, ko'krak qafasi rentgenogrammalarida diffuz yoki miliar o'zgarishlar uchraydi. Bunday bemorlarda kimyoterapiyadan keyin ham sil qaytalashi mumkin. Bundan tashqari, rivojlanayotgan davlatlarda, aholi ijtimoiy va iqtisodiy ahvolidan yomonlashib borishi ham kasallanish ko'rsatkichlariga salbiy ta'sir o'tkazmoqda. Sodiqov E.S. va Hamroqulov R.SH. o'tkazgan tadqiqotlarning ko'rsatishicha, respublikamizda balg'am bilan *M. bovinus* turini ajratuvchi bemorlar ko'paygan, bu ko'rsatkich o'rta hisobda 11-12% ni tashkil etsa, chorvachilik hududlarida 21% ni tashkil etgan. Shu sababli, tibbiyot xodimlari va veterinarlar hamkorlikda bu muammoga bag'ishlangan qo'shimcha tadqiqotlar o'tkazishlari zarur. Sildan o'lim ko'rsatkichlari. O'lim ko'rsatkichi 100 ming aholiga nisbatan bir yil mobaynida sildan o'lganlar sonidir. O'lim ko'rsatkichi muhim va ishonchli epidemiologik ko'rsatkich hisoblanadi. O'lim darajasi faol sil bilan og'rikan bemorlar soniga bevosita ta'sir ko'rsatadi, o'lim ko'rsatkichini hisobga olmay turib, kasallikning kamayganini to'g'ri aniqlab bo'lmaydi. Bundan tashqari, o'lim ko'rsatkichi sil bilan og'rikan bemorlarni davolash, shuningdek erta aniqlash sifatini, tekshirish darajasini ko'rsatadi. So'nggi yillarda sil mikobakteriyasining I-II qator antibiotik dorilariga turg'unlik shakli ko'payib bormoqda. Shu sababli

davolash samaradorligi pasayib, ko'p holatlarda jarayon surunkali kechishi bilan bir qatorda sil kasalligining tarqalgan shakllari asosida, bronx sili rivojlanishi va bronxlar deformatsiyasiga sabab bo'lmoqda. OIV-infektsiyasining keng tarqalishi nafaqat OITS kasalligining ko'payishiga olib keldi, balki OITSning tuberkulyoz bilan birgalikda kelishining ham ko'payishiga sabab bo'ldi. Ma'lumki, OIV bilan zararlangan bemorlarda tuberkulyoz bilan kasallanish xavfi OIV bilan zararlanmaganlarga qaraganda 6 marta ko'p uchraydi. OITS bemorlari tuberkulyoz tarqalishiga moyil bo'ladi, zararlangan sohalarda granulyomalar hosil bo'lmasdan nekrotik o'zgarishlar va yemirilish kuzatiladi, aksariyat o'pkadan tashqari a'zolar tuberkulyozi (tuberkulyoz plevriti, limfa tugunlari tuberkulyozi, tuberkulyoz meningiti) rivojlanadi. Tarqalgan jarayonlarda ko'pincha seroz pardalarning zararlanishi, jumladan, tuberkulyoz etiologiyali plevritlar kuzatiladi. Shuning uchun OIV-infektsiya fonida kechuvchi tuberkulyoz etiologiyali plevritning o'ziga xos klinik kechishi ftiziatrlarda alohida qiziqish uyg'otadi. OIV bilan zararlangan bemorlarda tuberkulyoz etiologiyali ekssudativ plevritning klinik kechishining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilar hisoblanadi: og'iz bo'shlig'i kandidozi, II-III darajali kaxeksiya, noma'lum etiologiyali diareya, tana haroratining keskin ko'tarilishi (39-40 °S) va boshqalar. OIV bilan zararlangan bemorlarda tuberkulyoz etiologiyali ekssudativ plevrit ko'pincha 30 yoshdan 40 yoshgacha bo'lgan erkaklarda uchraydi. OIV bilan zararlangan bemorlarda tuberkulyozni aniqlashning o'ziga xos qiyinchiliklari mavjud. Sababi, bu toifadagi bemorlar: vrachlarga murojaati sust, qayta tibbiy ko'riklarga kelmaydi, belgilangan tekshiruvlardan to'liq o'tmaydi. Respublikada o'lim ko'rsatkichi yil sayin pasayib bormoqda va bu ko'rsatkich 2002 yilda 100 ming aholiga nisbatan 12,3 bo'lgan bo'lsa, 2007 yilga kelib 7,6 ga teng bo'ldi. Sil kasalligidan hozirgi kunda erkaklar, ayollarga qaraganda ko'proq nobud bo'lmoqda. Ayni paytda o'lim ko'rsatkichi, odamlarning yoshi ulg'aygan sari ortib bormoqda, 30-40 yoshdagi erkaklar va ayollar orasida o'lim ko'rsatkichi past bo'lib, jins bo'yicha bir xil. 50-55 yoshdan keyin, erkaklar orasida o'lim ko'rsatkichi oshib bormoqda. Shunday qilib, silning epidemiologik ko'rsatkichlari, asosan, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar va, xususan, ilm-fan hamda sog'liqni saqlash sohasidagi faoliyat ta'sirida shakllanadi. Silning rivojlanishida ijtimoiy omillar bilan birga ekologik, epizootologik va tibbiy omillar ham ahamiyatga ega bo'lib, bu xastalik ko'p omilli infektsiya hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Aksyutina, L.P. Podxodi k upravleniyu epidemicheskim protsessom v usloviyax patomorfoza tuberkuleznoy infektsii / L.P.

Aksyutina, O.A. Pasechnik // Epidemiologiya i vaksinoprofi laktika. - 2014. - T.75, No

2. Asadov D.A., Gadoev J.T.. Vliyanie sotsialno-demografi cheskix i klinicheskix faktorov na letalnie isxodi vo vremya lecheniya tuberkuleza. // Meditsinskiy jurnal Uzbekistana. 2017. No6. S. 29-34. 3.

4. Kenjaeva M.A., YUldashev A.V., Rasulov SH.M., Kliniko-epidemiologicheskoe osobennosti zabolevaniya tuberkulyozom sredi detskogo naseleniya. // NIEMIZ Nauchno-prakticheskaya konferensiya “Infeksiya i lekarstvennaya rezistentnost” Tashkent.-2017.-S.105.

5. Mustanov A.YU., Matnazarova G.S., Majidova M.SH. Mehnat migrantlari orasida sil kasalligining tarqalish sabablari. // Infeksiya, immunitet i farmakologiya.-Toshkent.- 2019. No6 -B. 121-126